

НАПРЯМ 6. СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

ПОЯСНЮВАЛЬНІ ПРИНЦИПИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Кобильченко В. В.

доктор психологічних наук,

головний науковий співробітник

Інституту спеціальної педагогіки

Національної академії педагогічних наук України

м. Київ, Україна

З розвитком науки роль її теоретичного компонента суттєво зростає. Процес поглиблення теоретизації виглядає завжди специфічно на кожному якісно-своєрідному етапі розвитку науки. Крім того, цей процес стає усе більш характерним у соціально-гуманітарному пізнанні й визначається предметом даної науки.

Для нас є очевидним, що на сьогодні потрібна серйозна методологічна й теоретична робота фахівців у галузі спеціальної психології, яка має бути націлена на змістовний перегляд багатьох укорінених, але досить суперечливих теоретичних положень, на яких упродовж тривалого часу базувалися психологічні концепції розвитку. Однак зрозуміло, що при цьому варто уникати зайвої категоричності суджень.

Зазначені міркування висловлюються тут лише тому, що методологічно неприпустимим є повне ототожнення понять «особистість» і «психіка», яке виявилось однією із основних причин деформації деяких вихідних принципів розуміння рушійних сил розвитку особистості.

Як зазначає у своїх працях А. Петровський, традиційний підхід до проблеми розвитку дитини не знав у минулому розрізнення розвитку особистості й розвитку психіки. Тим часом подібно до

того, як особистість і психіка є нетотожними, хоча й перебувають у неподільній єдності, так і розвиток особистості (як системної соціальної якості індивіда, суб'єкта суспільних відносин) і розвиток психіки утворюють єдність, але не тотожність [5, с. 57–66].

Початок методологічному штурму ідеї про тотожність особистості й психіки, що імпліцитно існує в працях багатьох психологів, започаткував Е. Ільєнков [1], який вважав за необхідне «шукати відгадку» структури особистості у просторі поза органічним тілом індивіда й, саме тому, як не парадоксально – у внутрішньому просторі особистості. У тому самому просторі, в якому спочатку виникає людське ставлення до іншого індивіда (саме як реальне, чуттєво-предметне, матеріально-відчутне ставлення «усередині» тіла людини, що потім перетворюється в те саме «ставлення до самого себе», опосередковане ставленням до «іншого», що і становить суть особистісної, специфічно людської природи індивіда.

Однак, суперечки про те, «що таке особистість», у сучасній психології усе ще не завершені.

Ми певні, що спеціальну психологію повинне цікавити те, як протікає цілісний процес особистісного розвитку: як можуть змінюватися залежно від різноманітних параметрів існуючих умов різні характеристики онтогенезу. Очевидно, що в даному контексті особливий дослідницький інтерес пов'язаний також з вивченням «запасу міцності» особистості в процесі її несприятливого розвитку.

Як відзначає В. Сорокін [7], багато галузей психологічного знання вивчають свій предмет саме з погляду умов. У рамках спеціальної психології реалізується спроба зіставити певні параметри патогенних умов з різними сторонами порушення процесу особистісного розвитку. Якщо психологія розвитку досліджує, яким буває цей процес, то спеціальна психологія відповідає на запитання, як розвиток може проходити в інших (несприятливих) умовах, що істотно в цілому розширює наші уявлення про онтогенез і дизонтогенез.

Відповідно, ми вважаємо, що спеціальна психологія повинна досліджувати особистісний розвиток цілісно, з огляду на його умови в їхній сукупності.

Яким чином особистості, навіть в ускладнених умовах, вдається зберігати свою цілісність реалізуючи основні функції щодо адекватного відображення навколишнього світу й регуляції своєї поведінки? Яка структура й динаміка цих можливостей, особистісного потенціалу, що дозволяє в кінцевому результаті компенсувати збиток, нанесений розвитку різними несприятливими факторами?

Як ми відзначали у своїх попередніх працях, в якості несприятливих факторів розвитку можуть виступати не тільки фактори органічної або функціональної природи, в основі яких знаходиться вроджений або набутий біологічний дефект [2-4].

Поряд із цими факторами внутрішнього характеру не менш істотними несприятливими факторами розвитку є зовнішні обставини, а саме широкий спектр відхилень у соціальній поведінці, які виникають при тривалих і серйозних деформаціях соціальної ситуації розвитку (дефектах первинної й вторинної соціалізації). Нагадаємо, що це й важкі психотравмуючі обставини життя, і виховання за межами сім'ї, і невідповідні віку або можливостям дитини види діяльності, завищені вимоги й очікування з боку дорослих і т.п.

У процесі розвитку змінюється ієрархія між первинними й вторинними, біологічними й соціально обумовленими порушеннями. На початкових етапах основною перешкодою до розвитку, навчання й виховання є органічний дефект (вторинне недорозвинення спрямоване «знизу нагору»). У випадку несвоєчасно розпочатої корекційної роботи або в разі її відсутності, вторинні відхилення, а також неадекватні особистісної установки, викликані невдачами в різних видах діяльності, нерідко починають займати провідне місце у формуванні негативного ставлення до себе, соціального оточення й основних видів діяльності. Поширюючись на усе більш широке коло психологічних проблем, вторинне не-

дорозвинення починає впливати на елементарні психічні функції, тобто напрямок патогенного впливу починає йти «зверху вниз». Відповідно, атиповий розвиток характеризують властивості, обумовлені різного роду факторами, серед яких необхідно, насамперед, вичленувати первинні (біологічні й соціальні) і вторинні – психологічні фактори.

Відповідно до сучасного інтегрованого погляду на розвиток особистості як на результат взаємодії людини й соціуму, існує можливість для варіативного використання трансльованих суспільством норм і цінностей, і для їхньої зміни в межах, що допускаються суспільством. Тим самим, затверджується активний і вибірковий характер взаємодії людини й суспільства, оскільки на сучасному етапі з'являється велика кількість соціальних і культурних груп, що значно різняться між собою як за поведінковими моделями, так і за змістом норм і цінностей, що в кінцевому результаті розширює можливості входження дитини в соціум відповідно до її індивідуальних інтересів і схильностей.

На сьогодні усе ще не існує (на відміну від принципів психічного розвитку) чітко визначених принципів розвитку особистості в умовах дизонтогенезу.

Принцип – (від лат. *principium* – початок, основа) – вихідне положення теорії, навчання, науки. Тобто, принцип у загальному вигляді є центральним поняттям, що узагальнює й поширює певні положення на всі явища в тій царині, з якої даний принцип був абстрагований.

Як стверджує О. Сергієнко [6, с. 270–309], нині в психології поруч із загальним тлумаченням широко використовується термін «пояснювальні принципи психології». Принципи пояснення, відзначає вона, – це визначальні положення, застосування яких дозволяє змістовно описувати якості й характеристики предмета дослідження, будувати на цій основі емпіричне дослідження для одержання фактичного матеріалу, його узагальнення й інтерпретації.

На підставі усіх наведених вище теоретико-методологічних підходів і власних міркувань, як основні принципи, що необхідні для розуміння головних закономірностей дизонтогенезу особистості, ми визначаємо наступні:

- принцип біопсихосоціального дизонтогенезу особистості;
- принцип поліфакторної депривації особистості;
- принцип дефіциту внутрішніх ресурсів;
- принцип утрудненого функціонування особистості;
- принцип редукції діяльності;
- принцип віктимізації;
- принцип невротизації.

Отже, всі принципи тісно між собою пов'язані, вони певним чином взаємообумовлені й взаємозалежні. Крім того, дані принципи утворюють систему висхідних координат, які визначають увесь хід онтогенезу/дизонтогенезу особистості.

Література:

1. Ильенков Э.В. Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении»: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН) / Ильенков Э.В. – Москва, 1997. – 464 с.
2. Кобильченко В. В. Психологічний супровід дітей дошкільного віку з порушеннями зору: монографія / В. В. Кобильченко. – Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. – 205 с.
3. Кобильченко В. В. Соціально-психологічні основи розвитку та корекції особистості підлітка в нормі і при патології зору: [монографія] / В. В. Кобильченко – К.: Освіта України, 2010. – 550 с.
4. Кобыльченко В. В. Становление личности дошкольника в норме и при нарушениях зрения / В. В. Кобыльченко. – Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2015. – 540 с.
5. Петровский А. В. Личность в психологии с позиций системного подхода / А. В. Петровский // Вопросы психологии. – 1981. – № 1. – С. 57–66.

6. Сергиенко Е. А. Ранние этапы развития субъекта / Е. А. Сергиенко // Психология индивидуального и группового субъекта / Под ред. А. В. Брушлинского, М. И. Володиковой. – М. : ПЕРСЭ, 2002. – С. 270–309.

7. Сорокин В. М. Специальная психология: Учеб. пособие / В. М. Сорокин // Под научн. ред. Л. М. Шипицыной. – СПб. : Речь, 2003. – 216 с.

УЛЮБЛЕНА ІГРАШКА ЯК ПАРТНЕР ЗІ СПІЛКУВАННЯ: СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ

Омельченко І. М.

*кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту спеціальної педагогіки
Національної академії педагогічних наук України
м. Київ, Україна*

Не випадково в багатьох літературно-художніх та мистецьких творах – казках, байках, повістях, оповіданнях та анімаційних фільмах – люди наділяють тварин здатністю не тільки відчувати, а й думати, говорити людською мовою. Подібним чином люди приписують людські властивості тим чи іншим феноменам природи, а також речам, і одним із таких культурних артефактів для дитини-дошкільника виступає улюблена іграшка. «Олюднення» тварин, рослин, речей (у нашому випадку улюбленої іграшки) сприяє розвитку в дошкільників таких якостей, як любов до довкілля, співчуття, турбота про оточуючих людей.

Максимальне розширення простору спілкування дитини сприяє «олюдненню» всього навколишнього рукотворного (предметного) та природного середовищ. «Олюднення» є основою наділення предметного та природного середовищ ціннісними зна-